

Ю. Полідович

СКІФСЬКІ ПЛАСТИНЧАСТІ БРАСЛЕТИ IV ст. до н. е.

В статті розглянуто пластинчасті браслети з коштовних металів, поширені у першій—третьій чверті IV ст. до н. е. Аналізуються соціальні аспекти їх побутування, робиться висновок про зв'язок прикрас з найвищим елітним прошарком скіфського суспільства, про їх спадковий характер і можливе відношення до прикрас родинного кола скіфських володарів.

Ключові слова: пластинчастий браслет, прикраса, гривна, володар, скіфи.

Пластинчасті браслети з коштовних металів є характерною рисою скіфської культури IV ст. до н. е. Вони загалом добре відомі та описані, зокрема, В. Г. Петренко (1978, с. 57), яка віднесла їх до типу 3 відділу II (пластинчасті). Разом з тим, контекст знайдення цих виробів дозволяє проаналізувати їх місце у системі скіфських знімних прикрас та визначити певні соціальні закономірності їх побутування.

Браслети мають вигляд роз'ємного пластинчастого обруча з тонкого листа, розімкнутого або зімкнутого. Поздовжні краї відігнута назовні. В центральній частині — одне (найчастіше) або два поздовжніх рельєфних ребра. Між краєм і ребром гладенька, часто ледь вигнута поверхня. Ребро зазвичай не доходить до краю торців, які можуть бути прямими або ледь заокругленими. Ширина браслетів коливається від 1,5 до 4,5 см, діаметр — від 5,0 до 8,0 см, який залежав від товщини руки власника та способів носіння прикраси. Браслети виготовлено карбуванням¹ зі смуги металу, в окремих випад-

ках на внутрішній поверхні зафіксовані лінії розмітки, проведені гострим лезом (Манцевич 1987, с. 61). Зовнішня поверхня відполірована.

В. Г. Петренко (1978, с. 57; також: Грач 1994, с. 136) врахувала 28 виробів, на даний час їх відомо 37. Вони походять з 11 курганных комплексів, де їх знайдено у складі 15 комплектів прикрас (рис. 1; табл. 1, 2); також вибірку доповнює 1 браслет невідомого походження. Дослідниця виділила 3 варіанти браслетів в залежності від декоративного оформлення: 1) з одним рельєфним ребром (на даний час відомо 29 од.), 2) з двома ребрами (6 од.²), 3) з одним ребром та зооморфними зображеннями (2 од.).

Водночас побутували й інші типи пластинчастих браслетів (Петренко 1978, с. 57): кільцеподібні вироби з бронзової або залізної пластини шириною 0,5—1,3 см; спіралеподібні браслети, згорнуті у кілька витків із золотої або срібної смуги шириною до 1,5 см. Але вони мали свої закономірності побутування і не були пов'язані з групою пластинчастих браслетів, які розглядаються (крім одного випадку, про який зазначено далі).

ПЛАСТИНЧАСТІ БРАСЛЕТИ
І КОНТЕКСТ ЇХ ЗНАЙДЕННЯ

1. Курган **Солоха** (Степове Подніпров'я), Бокова (впускна) гробниця, чоловічий кістяк «В» (Артамонов 1966, с. 43, рис. 82; Манцевич 1987, с. 61, 130, кат. 36; Алексеев 2012, с. 158). Знайдено 5 браслетів (рис. 1: 1): на правій руці — 3, на

1. М. С. Шемаханська вважає, що браслет із зібрання Державного історичного музею (м. Москва, РФ) виготовлений куванням (Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 223).

© Ю. ПОЛІДОВИЧ, 2024

2. В. Г. Петренко (1978, с. 57) помилково вказала наявність 9 браслетів з двома ребрами. Так само помилково вказувалося (Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 138), що два ребра мають браслети з Бокової гробниці кургану Солоха.

Рис. 1. Скіфські пластинчаті браслети: 1 — курган Солоха, Бокова гробниця; 2 — курган Чортомлик, Центральна гробниця, поховання воїна № 1 (а, б) і жінки (с, д); 3—5 — курган Товста Могила, Бокова гробниця, поховання жінки; 6 — курган Товста Могила, Бокова гробниця, поховання дитини; 7 — курган Чортомлик, Центральна гробниця, поховання воїна № 2; 8 — група П'ять Братів, курган 8; 9 — курган Куль-Оба, жіноче поховання; 10, 11 — курган Куль-Оба, чоловіче поховання; 12 — Деев курган, бокова гробниця; 13, 14 — 1-й Мордвинівський курган, Бокова гробниця; 15 — с. Оксютинці, курган 5/1905, жіноче поховання; 16 — невідоме походження; 17, 20, 21 — с. Мала Лепетиха, курган 10; 18, 19 — с. Мала Лепетиха, курган 9; 22 — група Аули II, курган 1 (за: 1 — Алексеев 2012; 2 — Rolle, Murzin, Alekseev 1998a; 3—5 — Мозолевський 1979; 6 — фото Д. В. Ключка; 7 — Rolle, Murzin, Alekseev 1998b; 8 — Hrsg. Wamers, Stutzinger 2004; 9—11 — Дюбрюкс 2010b; 12 — Спицын 1906; 13, 14 — Лесков 1974; 15 — Firsov, Žuravlev 2007; 16 — Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014; 17—21 — за Kozak 1995; Вітрик 2002; Євдокимов, Данилко, Могилов 2012; 22 — Ковалєва 1999). 7, 19 — срібло; інші — золото. Масштаб різний

Fig. 1. Scythian plate bracelets: 1 — Solokha barrow, Side Tomb; 2 — Chortomlyk barrow, Central Tomb, burial of warrior No. 1 (a, b) and a woman (c, d); 3—5 — Tovsta Mogyla barrow, Side Tomb, burial of a woman; 6 — Tovsta Mogyla barrow, Side Tomb, burial of a child; 7 — Chortomlyk barrow, Central Tomb, burial of warrior No. 2; 8 — Five Brothers group, barrow 8; 9 — Kul-Oba barrow, female burial; 10, 11 — Kul-Oba barrow, male burial; 12 — Deev barrow, side tomb; 13, 14 — 1st Mordvynov barrow, side tomb; 15 — village Oksiutyntsi, barrow 5/1905, female burial; 16 — of unknown origin; 17, 20, 21 — Mala Lepetykha village, barrow 10; 18, 19 — Mala Lepetykha village, barrow 9; 22 — Auly II group, barrow 1 (after: 1 — Alekseev 2012; 2 — Rolle, Murzin, Alekseev 1998a; 3—5 — Mozolevskiy 1979; 6 — photo by D. V. Klochko; 7 — Rolle, Murzin, Alekseev 1998b; 8 — Hrsg. Wamers, Stutzinger 2004; 9—11 — Diubriuks 2010b; 12 — Spitsyn 1906; 13, 14 — Leskov 1974; 15 — Firsov, Žuravlev 2007; 16 — Zhuravlev, Novikova, Shemakhanska 2014; 17—21 — Kozak 1995; Vitryk 2002; Yevdokimov, Danylko, Mohylov 2012); 22 — Kovalev 1999). 7, 19 — silver; the rest — gold. The scale is different

Таблиця 1. Параметри пластинчатих браслетів

Комплекс	Стать	Кількість, матеріал	Кількість ребер		Розмір, см		Проба	Маса, г
			1	2	Діаметр	Ширина		
Солоха, Бокова гробниця	Ч.	5 (3+2) зол.	5	—	6,5; 7,1—7,4	2,1—2,3	Низька	30,9; 36,8; 37,6; 39,0; 39,0
Товста Могила, Бокова гробниця	Ж.	3 (2+1) зол.	1	2	5,5 × 5,8; 6,0; 5,8 × 6,6	2,8; 2,95; 2,7—2,4	583; 583; 500	23,08; 30,79; 21,78
Там само	Д.	1 зол.	1	—	5,3 × 6,2	2,2	958	54,52
Чортомлик, Пд-Зх, № 1	Ч.	2 зол.	1	1	7,3; 8,4	3,7; 4,0	375	43,2; 30,49
Там само, № 2	Ч.	1 сріб.	—	1	—	4,2	—	25,35
Чортомлик, Пн-Сх	Ж.	2 зол.	2	—	6,9; 7,5	3,3; 4,9	375	39,15; 45,43
Куль-Оба	Ч.	10 (8+2) зол.	10	—	8 по 6,0; 2 по 11,5	≈1,5; ≈2,3	Електр	—
Там само	Ж.	2 зол.	2	—	8,0; 8,8	5,5	—	83,12
1-й Мордвинівський к., бокова гробниця	Ж.	2 зол.	2	—	5,8; 5,8	Вужчий; ширший	—	12,53; 15,5
Деев к., основне поховання	Ж.	1 зол.	1	—	—	—	—	—
Мала Лепетиха, к. 9, п. 4	Ж.	1 зол., 1 сріб.	—	2	6,9	2,2	—	25,39
Там само, к. 10, п. 4	Ч.	2 зол.	2	—	6,7; ≥5,0	4,4—4,7; 3,0—3,2	—	45,3
Аули, гр. П, к. 1	Д.	1 зол.	1	—	6,5—6,7	1,2	—	—
«П'ять братів», к. 8	Ч.	1 зол.	1	—	8,0 × 7,5	≈2,0	—	—
Оксютинці, к. 5/1905	Ж.	1 зол.	1	—	6,8	2,35	—	—
Невідоме походження	—	1 зол.	1	—	6,2	2,8	565	27,3
Загалом	—	37	31	6	—	—	—	—

Таблиця 2. Комплекти прикрас з пластинчатими браслетами

Комплекс	Стать	Браслет	Гривна	Золоте вбрання	Нагрудні	Сережки	Персні	Інше
Солоха, Бокова гробниця	Ч.	5 зол.	Голови левів	+	—	—	—	Гребінь зол., зброя
Товста Могила, Бокова гробниця	Ж.	3 зол.	Леви	+	Намисто	Богиня	10+1	Перев'язки, посуд
Там само	Д.	1 зол.	Дріт	+	—	Кільця	1+1	Посуд
Чортомлик, Пн-Зх	Ж.	2 зол.	Леви	+	Намисто	3 5 підвісками	1+9	Саркофаг, посуд
Там само, Пд-Зх, № 1	Ч.	2 зол.	Леви	+	—	—	2	Зброя, посуд
Там само, № 2	Ч.	1 сріб.	Леви	—	—	—	—	—
Куль-Оба	Ч.	8+2 зол.	Вершники	+	—	—	—	Браслети, зброя, посуд
Там само	Ж.	2 зол.	Леви	+	Прикраса з підвісками	Складні човники	—	Підвіски з Афіною, скринька, саркофаг, посуд
1-й Мордвинівський к., Бокова гробниця	Ж.	2 зол.	—	+	Прикраса із зображеннями божества	Підвіска у вигляді голови козла	6+2	Посуд, предмети туалету
Деев к., основне поховання	Ж.	1 зол.	—	+	Прикраса з качками	Сфінкси і качки	9	Браслет
Мала Лепетиха, к. 9, п. 4	Ж.	1 зол., 1 сріб.	—	+	—	—	—	—
Там само, к. 10, п. 4	Ч.	2 зол.	Дріт	—	—	Сережка	1	Зброя, вузда
Аули, гр. П, к. 1	Д.	1 зол.	—	—	—	Сережка зол.	—	Браслет бронз. і заліз.
«П'ять братів», к. 8	Ч.	1 зол.	Леви	+	Нагрудні прикраси	—	2	Зброя, посуд, вузда
Оксютинці, к. 5/1905	Ж.	1 зол.	—	+	Намисто	—	—	Браслет сріб.

Рис. 2. Ситуація виявлення пластинчастих браслетів в Боковій гробниці кургану Товста Могила: 1 — поховання жінки; 2 — поховання дитини. Фото Г. С. Ковпаненка (НА ІА НАН України)

Fig. 2. The situation of the discovery of plate bracelets in the Side Tomb of the Tovsta Mohyla barrow: 1 — the burial of a woman; 2 — the burial of a child. Photo by H. Kovpanenko (Scientific Archive of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine)

лівій — 2 (у авторів відсутня згода щодо визначення на якій саме руці було 3, а на якій 2 браслети: Манцевич 1987, с. 19, 130)³. Інший інвентар: золота гривна, золотий гребінь, численні золоті аплікації вбрання, престижні предмети озброєння і військового обладунку, коштовний посуд.

2. Курган **Товста Могила** (Степове Подніпров'я), Бокова гробниця. Знайдено на руках як жінки, так і дитини.

3. Усі параметри браслетів зведено в табл. 1.

Жіночий комплект (Мозолецький 1979, с. 110, 111, 137, 140, 235, кат. 188—190, рис. 122; 123: 13—15; 126: 14): на зап'ястку лівої руки — широкий браслет з 2 поздовжніми ребрами (рис. 1: 3), правої руки — один з двома ребрами (рис. 1: 4), другий — з одним (рис. 1: 5), нижній з них більш як наполовину був вдавнений у верхній (рис. 2: 1). Інший інвентар: золоті гривна, сережки, персні, набірні браслети, намисто, золоті аплікації головного убору і вбрання, скляний посуд, срібний кубок і чорнолакова миска.

Комплект дитини: пальці правиці тримали широкий золотий браслет з одним рельєфним ребром (рис. 1: 6; 2: 2), подібний до браслетів жінки, але вдвічі важчий від них і виготовлений, як і більшість прикрас дитини, з високопробного золота (Мозолевський 1979, с. 111, 142, 143, 236, кат. 205, рис. 91; 126: 14). Інший інвентар: золота гривна, золоті аплікації одягу, срібний посуд.

3. Курган **Чортотлик** (Степове Подніпров'я), Центральна гробниця (Петренко 1978, табл. 47: 3, 4, 12; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 109, 172, 173, 192, рис. 73, кат. 82, 88, 104; Rolle, Murzin, Alekseev 1998a, Taf. 47: 1—4; 1998b, S. 16, 17, 19, Kat. 82, 88, 104, Taf. 23: 4). Браслети складали частину як жіночого, так і двох чоловічих комплектів прикрас.

Жіночий (північно-західна камера). Знайдено 2 золоті браслети з одним ребром (рис. 1: 2: с, d; Древности 1872, табл. XL: 5; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 192, кат. 104; Rolle, Murzin, Alekseev 1998b, S. 19, Kat. 104). Інший інвентар: гривна з левами, сережки, золоті аплікації вбрання, намисто, перстень із зображенням качки на щитку і 9 перснів з гладеньким щитком, а також срібний посуд (зокрема, амфора із зображеннями скіфів і коней), 13 амфор. Поховання здійснено в саркофазі; його супроводжувало поховання чоловіка-«охоронця» (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 62). Не виключено, що з вельможною жінкою (імовірно, дружиною володаря) також пов'язані численні комплекти вбрання і його прикрас, знайдені у двох східних камерах (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 63—64), хоча, на думку Г. І. Боровки (1921, с. 178—180), це були камери з похованнями особами, але їх розкопали поспіхом з порушенням заходів безпеки, а тому реальна ситуація не була зафіксована.

Чоловічий перший. У «північного» воїна (№ 1) з південно-західної камери (Древности 1872, табл. XXXVII: 6, 8; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 172, кат. 82; Rolle, Murzin, Alekseev 1998b, S. 16, Kat. 82) — 2 золотих браслета: 1 з одним ребром, 1 з двома (рис. 1: 2: a, b). Інший інвентар: золоті прикраси головного убору, золота гривна з фігурками дванадцяти левів, 2 золотих пластинчастих персня (схожі за конструкцією з браслетами⁴ з 1 ребром); односичний меч у піхвах, оздоблених золотом; бойовий пояс; кнеміди; батіг з руків'ям, охопленим золотом стрічкою; 5 списів; 2 горита / сагайдака; срібний і бронзовий посуд (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 62—63).

Чоловічий другий. У «південного» воїна (№ 2) з південно-західної камери (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 173, кат. 88; Rolle,

Murzin, Alekseev 1998b, S. 17, Kat. 88, Taf. 23: 4) — срібний браслет з двома ребрами (рис. 1: 7). Інший інвентар: золота гривна з фігурками левів, золотий перстень, бойовий пояс, меч, горит / сагайдак, ніж.

4. Курган **Куль-Оба** (Східний Крим), основне парне поховання.

У чоловіка — 10 пластинчастих браслетів з одним рельєфним ребром (Древности 1854b, табл. XXVI: 3, 4; Minns 1913, fig. 90; Петренко 1978, табл. 47: 2, 10; Дюбрюкс 2010a, с. 185—186, 195; 2010b, с. 110, рис. 247). В одному з переліків виявлених в кургані предметів згадується, що при останках чоловіка знайдено «10 золотих простої роботи браслетів, що були на руках і ногах» (Дюбрюкс 2010a, с. 211; тут і далі укр. переклад автора). На думку Н. Л. Грач (1994, с. 136, рис. 1), яка ретельно проаналізувала всі можливі джерела, на руках «царя» було по 4 пластинчастих браслета (по 6 см в діаметрі — рис. 1: 10), «що утворювали свого роду лати до ліктя», а ще 2 (по 11,5 см в діаметрі — рис. 1: 11) — на ногах, зверху чобіт. Всі браслети з низькопробного золота (електрума).

Окрім того, на зап'ястках чоловіка знаходилися масивні браслети із закінченнями у вигляді півфігур сфінксів (Древности 1854b, табл. XIII: 1; Williams, Ogden 1994, p. 140—141, cat. 83; ін.), а на правій руці вище ліктя — вузький замкнений браслет-кілець із тисненими зображеннями міфологічних сцен (Древности 1854b, табл. XIII: 3; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 180; Грач 1994, с. 139—141; Williams, Ogden 1994, p. 140, cat. 82; Дюбрюкс 2010b, с. 109, рис. 245, 246; ін.). Інші знахідки: «золотий» головний убір і «золоте» вбрання, гривна з фігурками вершників, золота фіала, предмети озброєння, оздоблений золотом шкіряний батіг.

У жінки — 2 золотих широких браслети (рис. 1: 9) з одним рельєфним ребром, що розділяє дві смуги зображень сцен нападу двох грифонів на оленя, які повторюються кілька разів; торці завершуються рядами зображень левиних голів (Древности 1854b, табл. XIII: 2; Minns 1913, fig. 92: 2; Артамонов 1966, с. 64, табл. 236—238; Петренко 1978, с. 57, рис. табл. 47: 7; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 179; Williams, Ogden 1994, p. 143, cat. 86; Дюбрюкс 2010a, с. 185, 195, 216; 2010b, с. 114, рис. 259; ін.). Інші знахідки: «золоте» вбрання, золоті сережки і скроневі підвіски з міфологічними образами, золота гривна з фігурками левів, плетена золота нагрудна прикраса з підвісками, веретено із слонов'ячої кістки, дзеркало, коштовний посуд та ін.

5. 1-й **Мордвинівський курган** (Степове Подніпров'я), бокова жіноча гробниця (Лесков 1974, рис. 39; Петренко 1978, с. 57, табл. 47: 8, 9; Бабенко 2021, с. 53, 75, 79, мал. 5: 1/8, 1/9; ред. Виноградов, Медведева 2021, с. 31, 146,

4. Порів. з комплектом браслетів і перснів, які також були подібні між собою, із жіночого поховання в кургані 1 групи Три Брати, Східний Крим (Трейстер 2008, табл. 109).

табл. 106). Знайдено 2 золоті браслети, один ширший, другий вузкий (рис. 1: 13, 14), по 1 на кожній руці дівчини. Виготовлені з тонкої широкої пластини, в центральній частині — рельєфне ребро, що виходить за край. Інший інвентар: «золотий» головний убір, золоті аплікації вбрання, персні, нагрудна прикраса із зображеннями крилатого божества, коштовний посуд, предмети туалету (Макаренко 1916; Бабенко 2021; ред. Виноградов, Медведева 2021).

6. **Деев курган**⁵ (Північне Приазов'я), бокова жіноча гробниця (Спицын 1906, с. 172, табл. XV: 3; Онайко 1970, с. 105, табл. XXXVI: 487; Петренко 1978, табл. 47: 6). З гробниці, розграбованої селянами, походить 1 золотий браслет з одним центральним ребром (рис. 1: 12). А. А. Спицин припускав, що не всі предмети були вилучені у грабіжників і що браслетів могло бути 2 (Спицын 1906, с. 172). Інший інвентар: срібний спіральний пластинчастий браслет на 3 витка, що частково наслідує золотий⁶ (Спицын 1906, с. 162, рис. 4; Петренко 1978, табл. 47: 15); головний убір, прикраше-

5. В україномовній археологічній літературі поширена версія назви кургану Діїв. Проте добре відомо, що курган названо за прізвиськом селянина Деева, на землях якого знаходилася ця пам'ятка (Спицын 1906, с. 168). У цьому випадку була використана традиція найменування курганів (могил), що віддавна побутувала в українському степу (Усачук, Полидович, Колесник 2007, с. 21). Прізвисько Деев і в наш час є поширеним на Херсонщині (<https://ridni.org/karta/Деев>) й інші версії цього прізвища (зокрема, Діїв) невідомі. Отже єдиною можливою формою назви пам'ятки є Деев курган.

6. Порів. зі срібними спіральними браслетами з поховання 3 кургану 29 групи Гайманової Могили у Степовому Подніпров'ї (Петренко 1978, с. 57, табл. 47: 16), а також із серією спіральних браслетів, що мають профільовану пластину з центральним ребром і наконечники у вигляді тварин: золотих — з курганів Соболева Могила, Степове Подніпров'я (Мозолевський, Полин 2005, с. 174, 333, табл. 14: 5), і Карагодеуашх, Тамань (Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 250), зі знахідок в Македонії та Іллірії (Трейстер 2006, с. 179); срібні із золотими наконечниками — з гробниці 1853 р. некрополя Феодосії, Крим (Толстой, Кондаков 1889, с. 157, рис. 141; Калашник 2014, с. 100—101). На золотих спіральних браслетах з кам'яної гробниці 4 кургану Велика Близниця, Тамань, центральне ребро замінено напаяною смужкою плетінки (Отчет 1870, табл. I: 16; Калашник 2014, с. 194, 195). Разом з тим, ці браслети мають особливість: профільованою є тільки зовнішня поверхня, тоді як внутрішня — гладенька. Відрізняються від них спіральні браслети, що не мають ребра в центральній частині пластини, це, зокрема, бронзові, плаковані золотом прикраси з жіночого поховання в кургані 1 групи Три Брати, Східний Крим (Петренко 1978, с. 57, табл. 47: 13; ред. Трейстер 2008, кат. 14, табл. 109), або ж золоті спіральні браслети з кургану 1/1838 біля Карантиного шосе в Керчі (Древности 1854а, с. LXII; 1854б, табл. XIV: 6) та з гробниці 1840 р. в Аджи-Мушкаї (Древности 1854а, с. 54, 90; 1854б, табл. XIV: 1; Толстой, Кондаков 1889, с. 157, рис. 143).

ний золотими аплікаціями, зокрема, пластинками у вигляді менад, що танцюють; скроневи підвіски з фігуркою сфінкса і підвісками у вигляді качечок; складна нагрудна прикраса; численні золоті аплікації одягу; золоте намисто (Спицын 1906, с. 170—172).

7. с. **Мала Лепетиха** (Степове Подніпров'я), **курган 9**, поховання 4 (Північна гробниця), ніша 2 (Kozak 1995, р. 85, cat. 59; Вітрик 2002, рис. 5: 2, 3; Блажевич та ін. 2007, табл. 3: 2). В ніші знайдено 2 браслети (золотий і срібний) з 2 рельєфними смужками (рис. 1: 18, 19). Срібний виріб зберігся погано. Тут же знаходився урочистий головний убір із золотими аплікаціями.

8. с. **Мала Лепетиха** (Степове Подніпров'я), **курган 10**, поховання 4, підліток (Kozak 1995, р. 84, 85, cat. 58; Вітрик, Данилко 2010, с. 65, рис. 3: 3, 4; Євдокимов, Данилко, Могилов 2012, с. 86, рис. 7: 3; 16: 7, 9). Знайдено 2 браслета (по 1 на кожній руці) з 1 рельєфним ребром, кінці дещо заходять один за одного (рис. 1: 17, 20, 21). Інший інвентар: золоті гривна, сережка і перстень, предмети зброї (3 горита чи сагайдака, меч, спис і 2 дротики), амфора, кінська збруя.

9. **Курганна група Аули II** (Степове Подніпров'я), **курган 1**, основне поховання дитини 1,5—2 роки (Ковалева 1999, с. 128, 129, рис. 1, 12). Знайдено (на правому зап'ясті) 1 золотий браслет з одним рельєфним ребром і кінцями, що заходять один за одного (рис. 1: 22). Інший інвентар: електрова сережка, бронзовий дротяний браслет (на правому передпліччі), залізний браслет (на лівій нозі), шило.

10. **Курганна група П'ять Братів** (Нижне Подоння), **курган 8**, основне чоловіче поховання (Шілов 1961, с. 162; Петренко 1978, табл. 47: 11; Hrsg. Wamers, Stutzinger 2004, S. 79, Kat. 30). Знайдено 1 золотий браслет з одним рельєфним ребром (рис. 1: 8), що знаходився на лівій руці чоловіка (біля неї лежав горит і меч). Інший інвентар: золоті прикраси головного убору, гривна з фігурками левів на кінцях, нагрудні прикраси, додаткове «золоте» вбрання, предмети зброї (меч, списи, дротики, 16 горитів чи сагайдаків, 3 бойові пояси), батіг із золотим оздобленням руків'я, різноманітний посуд, кінська вуздечка.

11. с. **Оксютинці** (Посулля), **курган 5/1905**, північна гробниця, парне поховання, жіночий кістяк (Ильинская 1968, с. 37, 148, табл. XXII: 3; Петренко 1978, табл. 47: 1; Firsov, Žuravlev 2007, S. 286, Abb. 13). Знайдено на правій руці 1 золотий браслет з одним рельєфним ребром (рис. 1: 15). Інший інвентар: золоті прикраси головного убору, намисто із глухого скла, золоті намистини, два золоті скроневи кільця (можливо, браслети), дві бронзові булавки, срібний браслет (на лівій руці), дзеркало (Ильинская 1968, с. 37, 148; Firsov, Žuravlev 2007, S. 286, 289, Abb. 13, 17).

Рис. 3. Поширення скіфських пластинчатих браслетів IV ст. до н. е.: 1 — Куль-Оба; 2 — Деєв курган; 3 — 1-й Мордвинівський курган; 4, 5 — с. Мала Лепетиха, кургани 9, 10; 6 — курган Солоха; 7 — курган Товста Могила; 8 — курган Чортотлик; 9 — група Аули II, курган 1; 10 — с. Оксютинці, курган 5/1905; 11 — група П'ять Братів, курган 8

Fig. 3. Distribution of Scythian plate bracelets of the 4th century BC: 1 — Kul-Oba; 2 — Deev barrow; 3 — 1st Mordvynov barrow; 4, 5 — Mala Lepetikh village, barrows 9, 10; 6 — Solokha barrow; 7 — Tovsta Mohyla barrow; 8 — Chortomlyk barrow; 9 — Auly II group, barrow 1; 10 — Oksiutyntsi village, barrow 5/1905; 11 — Five Brothers group, barrow 8

12. Невідоме походження. В Державному історичному музеї (м. Москва, РФ) зберігається браслет (рис. 1: 16), який надійшов 1893 р. до музейного фонду з невідомого приватного зібрання (Журавлев, Новикова 2009, с. 49, 50, рис. 2: 1; 2012, с. 133, рис. 2: 1; Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 137—138, 223, кат. 60, табл. 13; 23). На зовнішньому боці прикраси є чіткі прокреслені лінії, розташовані вздовж відігнутих країв та центрального рельєфного ребра. Такий прийом відсутній на всіх інших виробах, а тому його неможливо пов'язати з будь-якою відомою пам'яткою, зокрема, і з комплексами кургану Куль-Оба, як це зробили автори публікації.

Дата всіх означених пам'яток визначається переважно в межах другої—третьої чверті IV ст. до н. е. Найбільш ранньою серед них є впускна гробниця з кургану Солоха, комплекс якої нині датується першою чвертю IV ст. до н. е. (Алексеев 1992, с. 146—148; 2003, с. 260—261; Полин 2014, с. 244—245).

Більша частина знахідок пластинчатих браслетів походить зі степових районів, при-

леглих або близьких до Подніпров'я (рис. 3). Виключеннями є три пам'ятки — курган Куль-Оба в Східному Криму, курган 8 з групи П'ятибратніх в Нижньому Подонні і курган 5/1905 поблизу с. Оксютинці в лісостеповому Посуллі. Водночас ці комплекси мають чимало спільних рис, найперше, в складі інвентарю, що свідчать про тісні зв'язки з наддніпрянською групою пам'яток.

Браслети використовували як чоловіки (5 комплектів), так і жінки (7 комплектів). У двох випадках (Товста Могила й Аули) браслети належали дітям 1,5—2 років, ще в одному (Мала Лепетиха, курган 10) — підлітку, що, ймовірно, говорить про спадковий характер цих прикрас. Переважна більшість браслетів (34) виготовлена із золота, зазвичай, невисокої⁷, а інколи (Чортотлик, Куль-Оба) і низької проби (табл. 1). На їхньому фоні контрастно

7. Встановлено склад лігатури браслета із зібрання Державного історичного музею: золото — 56,51 %, срібло — 39,32 %, міді — 4,17 % (Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 223).

виділяється дитячий браслет з Товстої Могили із золота найвищої 958 проби (Мозолевський 1979, с. 236). Лише у двох випадках (Чортотлик, воїн 2; Мала Лепетиха, курган 9) прикраси зроблено зі срібла.

Всі вироби індивідуальні (хіба що подібні в межах одного комплексу), але зроблені за єдиним стандартом, який, вочевидь, був важливим і витримувався, незважаючи на значну варіативність в межах параметрів та деяких елементів оформлення.

Виходячи із наявної картини побутування браслетів, поки не зрозуміло який сенс надавався кількості (одне чи два) центральних рельєфних ребер. Не виключено, що за цим стояла певна символіка соціального рангу померлого. Адже 2 браслети з двома ребрами належали вельможній жінці з Товстої Могили, а також по одному — двом воїнам з Чортотлика. В останньому випадку в одного воїна був золотий браслет з двома ребрами (та ще один — з одним), а в іншого — такий самий, але срібний. Можливо, в тому виражалася певна знакова роль золота і срібла, яка простежується, зокрема, і на предметах кінських вуздечок (Полідович 2021, с. 145). Ще два браслети (золотий і срібний) з двома ребрами походять з кургану 9 поблизу с. Мала Лепетиха, де вони були знайдені в ніш-сховку разом із золотими оздобами урочистого головного убору.

Майже в усіх комплексах зафіксовано, що браслети носили на зап'ястках, а отже визначений діаметр виробів (табл. 1) залежав переважно від товщини руки. Відповідно, найменший діаметр мають жіночі браслети з Товстої Могили і 1-го Мордвинівського кургану (5,5—5,8 см) і один з браслетів підлітка з кургану 10 поблизу с. Мала Лепетиха (реконструйований діаметр 5,0 см). Дещо дивує відносно невеликий діаметр чоловічих браслетів з Куль-Оби — 6 см, що близький до зазначених параметрів жіночих браслетів. Але якщо зважити на те, що нероз'ємний кільцевий браслет, що знаходився вище ліктя на правій руці кульобинського володаря, мав діаметр всього 10,1 см (Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 180), то, вочевидь, цей чоловік загалом мав некремезну статуру⁸. Відповідно, більші діаметри браслетів (понад 7 см) властиві для чоловічих комплектів із Солохи і Чортотлика. Найбільші ж параметри зафіксовано для широких жіночих браслетів з Куль-Оби (8,0 і 8,8 см), що, не виключено, обумовлено способом їх носіння зверху рукавів одягу (можливо, навіть верхнього) на кшталт давньоруських наручів. Імовірно, з цим пов'язано і їх

особливий зовнішній вигляд — декорування зооморфними зображеннями.

У більшості парних комплектів наявна різниця між браслетами, надітими на ліву і праву руку, і фіксується переважне домінування прикрас правих. А саме: Товста Могила, жінка — додатковий, третій, браслет на правих; Чортотлик, воїн № 1 — браслети з двома (правих) і одним (лівих) ребрами; Чортотлик, жінка, 1-й Мордвинівський курган, Малолепетиський курган 10 — ширший (правих) і вужчий (лівих); Малолепетиський курган 9, знахідки в ніші — золотий і срібний; Деев і, можливо, Оксютинецький кургани — золотий пластинчастий (правих) і срібний іншого типу (лівих). У тих випадках, коли знайдено 1 браслет, то у зафіксованих випадках він найчастіше знаходився на зап'ясті правої руки, і тільки у чоловіка з 8-го П'ятибратнього кургану — на лівих.

Щодо ширини браслетів (табл. 1), то найменша була властива для браслета дитини з Аулів (1,5 см). Так само неширокий браслет (близько 2 см) був і у чоловіка з 8-го П'ятибратнього кургану. Але водночас такі самі неширокі прикраси використовувалися у «чоловічих» комплексах із Солохи і Куль-Оби (1,5—2,3 см), де на кожній руці було по 2—4 браслети. Ймовірно, використання прикрас надягнутих на руку один за одним обумовило й оформлення верхнього і нижнього поздовжніх країв, які були відігнуті. Це допомагало стикувати браслети один за одним і фіксувати їх так, щоб вони не налазили один на одного. За словами Д. Карейши, який був присутній при «розкопках» Куль-Оби, *«грубої роботи золоті кільця, які, були з'єднані одне з одним, складали щось на зразок ланцюга. Ще на руках уперек лежали продовгуваті, вузькі пластинки, що слугували, імовірно, кріпленням поручів, які зруйнувалися від часу»* (Дюбрюкс 2010а, с. 216). Можливо припустити, що набір пластинчастих браслетів виконував роль саме таких поручів, що захищали руку стрільця з лука⁹. Тільки в даному разі, вони виконували радше представницьку функцію, зважаючи на те, що були частиною амуніції правителя.

У подальшому первинна ідея з якихось міркувань стала неважливою, а власники браслетів продовжували використовувати браслети визначеної форми, але ставились до них радше як до символічних прикрас, які були освячені традицією. Тому з часом почали носити обмежену кількість прикрас — переважно, по 1 на кожній руці. В такому разі можна припустити, що у випадках з відносно вузькими браслетами з 8-го П'ятибратнього кургану і Аулів, з яких

8. За описом П. Дюбрюкса відомо, це був високий чоловік 30—40 років (Дюбрюкс 2010а, с. 185, 204). Зріст в даному випадку приблизно визначався за довжиною стегнової кістки, яка дорівнювала «10 ½ вершка», тобто 46,7 см. Отже зріст чоловіка мав би бути близько 190 см.

9. Проте, слід зауважити, що подібні елементи для захисту рук, виготовлені з металу чи кістки, невідомі за знахідкам на скіфських пам'ятках, що, імовірно, було пов'язано зі скіфською манерою стрільби (Черненко 1981, с. 122).

хось міркувань використовувалися виокремлені прикраси із більш численного «чоловічого» комплексу. Натомість чоловічі браслети з Чортотлику (обидва воїна) мають у півтора—два рази більшу ширину (3,7—4,2 мм). Це може свідчити про розвиток традиції і надання їй інших граней смислу. Так само широким (до 4,7 см) був один з браслетів, що належав підлітку з кургану 10 поблизу с. Мала Лепетиха (рис. 1: 17).

Жіночі браслети з Малої Лепетихи, курган 9, Оксютинців і, можливо, 1-го Мордвинівського неширокі — до 2,5 см. З ними контрастують більшою шириною вироби з Товстої Могили (2,7—2,95 см) і особливо з Чортотлику (4,9 і 3,3 см), що наближаються за параметрами до чоловічих прикрас або й перевищують їх. Найбільшу ж ширину (5,5 см) мають парні жіночі браслети з Куль-Оби, які виокремлюються наявністю двох фризів зображень.

Тільки в Куль-Обі знайдено ножні пластинчасті браслети, які відрізнялися від наручних лише своїми параметрами — їх діаметр складав 11,5 см.

ПЛАСТИНЧАСТІ БРАСЛЕТИ У СКЛАДІ КОМПЛЕКТІВ ПРИКРАС

А. П. Манцевич вказувала подібність даних браслетів знахідкам в Румунії та Південно-Західній Німеччині (Манцевич 1987, с. 61), але це радше типологічна схожість. Так само, як далекими за часом та територією побутування є й подібні вироби кобанської культури Північного Кавказу, з якими Н. А. Онайко (1970, с. 45) пов'язувала походження скіфських браслетів. Тому мав рацію М. І. Ростовцев (1925, с. 450), який вперше звернув на них увагу і справедливо вважав їх особливістю матеріальної культури саме скіфів. Цю думку надалі висловлювали й інші дослідники, що відносили браслети до місцевої «варварської» продукції (Манцевич 1987, с. 120; Мозолевський 1979, с. 211; Williams, Ogden 1994, р. 143; ін.). А головний акцент в характеристиці цих прикрас з часом був зроблений на їх соціальній значущості, погляді на них як на «ознаку особливої знатності небіжчика, а можливо, і його соціального рангу» (Мозолевський 1979, с. 211), на приналежність їх до прикрас знаті (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 109) або, навіть, до «царського» реквізиту» (Грач 1994, с. 136).

Останнє твердження є цілком слушним найперше для чоловічих комплексів з впускної гробниці кургану Солоха і поховання в кургані Куль-Оба. В обох випадках у комплексах прикрас володарів було використано велику кількість браслетів (5 і 10 відповідно), що для Куль-Оби може вважатися надлишковим (якщо тільки це не мало функціонального сенсу), як і увесь ансамбль прикрас, там знайдений. Так само особливою є й позиція парних жіночих браслетів з Куль-Оби, які мають вдвічі більшу ширину і додатково прикрашені зооморфними

зображеннями. Дослідники відзначали певні паралелі між чоловічими браслетами з Солохи і Куль-Оби за їхньою формою, характером профілювання і розмірами, що, імовірно, вказує на особливий зв'язок між цими двома комплексами та можливі родинні взаємини між похованими в них володарів (Манцевич 1987, с. 120; Грач 1994, с. 136). Водночас, зазначимо, що ціла низка скіфських елітних курганів, де так само можна було б очікувати знайдення подібних браслетів, були нищівно пограбовані — Чмирева Могила, Чортотлик (поховання в «камері 5» Центральної гробниці), Огуз (Центральна поховальна споруда), Товста Могила (Центральна гробниця), Гайманова Могила, Цимбалова Могила, Козел, Мелітопольський і Бердянський кургани та ін.), а тому наші знання в цьому плані є об'єктивно неповними.

Наближеними до «надмірних» показників є також знахідки з Бокової гробниці кургану Товста Могила. В жіночому комплекті наявними були три браслети, з яких два — з двома рельєфними ребрами. Дитячий браслет відрізняється від всіх інших аналогічних виробів високою пробою золота (958 ‰) і масою (54,52 г), що вдвічі перевищує вагу стандартних браслетів (табл. 1). Також за параметрами вирізняються браслети з жіночого комплексу кургану Чортотлик. Обидва жіночі комплекси (з Товстої Могили та Чортотлику) виокремлюються з поміж інших своєю соціальною неординарністю, що вказує на належність похованих в них осіб до самої верхівки скіфського суспільства.

Водночас, можливо, саме манера носити кілька браслетів на одній руці (як то було зафіксовано в Солосі, як найбільш ранньому комплексі), пояснює оригінальне оформлення поздовжніх країв: відігнуті бортики виконували роль своєрідного бар'єра, завдяки якому браслети відділяються один від одного і фіксуються на руці. Одного разу віднайдена функціональна форма надалі була взята за взірець і повторювалася як стандарт, освячений традицією, хоча він і втрачав первинний сенс у тих ситуаціях, коли використовувався тільки один браслет. Проте у випадку недотримання необхідних умов в носінні кількох браслетів на одній руці, вони могли накладатися один на одного. Це, зокрема, зафіксовано в жіночому похованні в Товстій Могилі (рис. 2: 1), де нижній з браслетів «більш як наполовину був вдавнений у верхній» (Мозолевський 1979, с. 110).

Деякі особливості комплексів, з яких походять пластинчасті браслети, можна також виявити, якщо розглянути взаємну зустрічальність різних прикрас між собою (табл. 2).

Для значної частини власників пластинчатих браслетів (всіх жінок і більшої частини чоловіків) було властиве «золоте» вбрання, тобто використання великої кількості золотих аплікацій в оздобленні головних уборів та верхнього одягу. Найбільш пишним вбранням

відрізняється сімейна пара володарів з Куль-Оби (Копейкина 1986; Журавлєв, Новикова, Шемаханская 2014). Так само багатством відрізняється вбрання вельможних жінок з Товстої Могили та Чортотлика. Нішу з урочистим головним убором і двома пластинчастими браслетами знайдено в жіночому похованні 4 в кургані 9 поблизу с. Мала Лепетиха. Численні золоті аплікації одягу зафіксовано в чоловічих похованнях з Солохи, Чортотлику (воїн № 1) і 8-го П'ятибратнього кургану. В нижньодонському комплексі також було знайдено скупчення золотих аплікацій (1273 предмета) від вбрання, що, ймовірно, знаходилося у скриньці (Шилов 1961, с. 162—163, рис. 15). Це вбрання впевнено реконструюється як жіноче (ed. Schiltz 2001, р. 115—116). Подібна ситуація (додатковий жіночий одяг в чоловічому похованні) зафіксовано ще в одному елітному комплексі — Центральній гробниці Бердянського кургану в Північному Приазов'ї (Болтрик, Филалко, Чередниченко 1994, с. 147—148; Клочко 2020). Разом з тим, наявність «золото» вбрання або його елементів було широко розповсюджене в скіфський час і є показником загального майнового достатку певної частини суспільства і їхнього високого соціального стану. Виокремлення певних особливостей і закономірностей використання такого вбрання можливе хіба що на підставі виділення тих чи інших груп зображень, яким надавалася перевага (з урахуванням видозмін, що відбувалися з часом). Але це задача майбутніх досліджень.

У 10 комплектах з 15 пластинчастих браслетів знайдено разом із золотими гривнами. За оформленням дані гривни відносяться до найбільш виразних та, ймовірно, соціально значимих виробів. Найперше, це чоловіча гривна з Куль-Оби, з фігурками вершників (Древности 1854b, табл. VIII: 2; Алексеев 2012, с. 184—189), в яких, вочевидь, втілено образи міфологічних персонажів. Виділяється складністю роботи чоловіча гривна з Солохи, яка має основу у вигляді псевдокрученого джгута і декоровані наконечники, що завершуються головами левів (Манцевич 1987, с. 55—57, кат. 33). Ще дві гривни — жіноча з Товстої Могили і чоловіча з Чортотлику — виготовлено з круглого в перетині прута; кінці обручу мають вигляд півфігур оленів (?), за якими до прута припаяно скульптурні фігурки левів; під левами до прута з лицьового боку припаяно тонку декоровану накладку (Мозолевський 1979, с. 136, кат. 187, рис. 119—121; Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 171, 172, кат. 81). Головною відмінністю між двома виробами є те, що на гривні з Чортотлику відрубано фігурки протом оленів і залишено тільки ту частину, де є фігурки левів¹⁰

10. Подібна за оформленням срібна гривна походить з кургану 4 поблизу хут. Сладковський, Нижнє Подоння (Смирнов 1982, с. 127, 129, рис. 8).

(при цьому 6 фігурок хижаків на кожному з кінців гривни розташовано більш вільно, ніж на виробі з Товстої Могили, де цих фігурок по 7; детальне порівняння двох гривен див.: Мозолевський 1979, с. 212—213). Тим самим чортотлицька гривна за оформленням стала ближчою до виробів, які завершуються тільки фігурками левів або левиць. Такі гривни знайдено в Чортотлику (жінка, воїн № 2), Куль-Обі (жінка) і 8-му П'ятибратньому кургані (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 173, кат. 87; с. 192, кат. 102; Дюбрюкс 2010b, рис. 253; Петренко 1978, с. 120, табл. 32: 1). Звірив в даному випадку відтворено умовно-реалістично в однаковій позі: вони мовбито залягли на землі, підігнувши лапи і простягнувши вперед голову. Тільки на жіночій гривні з Куль-Оби леви обернули голову вбік до «глядача». Подібні фігурки хижаків також властиві для виробів з пам'яток Степового Подніпров'я — поховання 2 кургану Соболева Могили; поховання 2 кургану 22 поблизу с. Вільна Україна; поховання 2 кургану 9 з групи II поблизу с. Звонецьке (Мозолевський, Полин 2005, табл. 14: 1; Лесков 1974, с. 80, рис. 68, с. 84, рис. 72; Мухопад и др. 1992, с. 61, рис. 7: 2); Степового Побужжя — поховання 1 кургану 2 з групи V поблизу с. Ковалівка (Ковпаненко, Бунятян 1978, с. 143, рис. 3: 1); Криму — кургану 1893 р. поблизу с. Апан-Сарча (Баштанівка) і кургану Чаян (Петренко 1978, с. 120, табл. 32: 1; Shcheglov, Katz 1991, fig. 9—12); лісостепового дніпровського Правобережжя — Центральної гробниці Великого Рижанівського кургану (Скорий, Хохоровски 2018, с. 62—63, кат. 16, рис. 131).

Власне левів (звірив з гривами) зображено на гривнах з Куль-Оби, Чортотлика (воїн № 2), Соболевої Могили та Великого Рижанівського кургану. На всіх інших виробках (включно з гривнами з Товстої Могили і Чортотлика, воїн № 1) відтворено хижаків родини котячих, який тільки за статуєю і формою морди нагадує лева (як на гривнах з Товстої Могили і Чортотлика), а в інших випадках — це радше левиця або умовний хижак, тіло якого інколи вкрито рисками, що позначають шерсть (Вільна Україна, курган 22, поховання 2). Ще 5 гривен (переважно срібних) мають закінчення у вигляді фігурки хижаків, відтвореного більш стилізовано або навіть умовно-схематично¹¹. Також означені гривни розрізняються за оформленням стику прута і фігурки тварини. На

11. Срібні: степові комплекси — Гайманова Могила, поховання 3 (Бидзіля, Полин, 2012, с. 464—465, кат. 278, рис. 690—692), Володимирівка, курган 12, поховання 2 (Ковпаненко, Бунятян 1978, с. 145), Золотобалківський курганний могильник, курган 13, поховання 5 (Полин 2014, с. 72, кат. 53; рис. 39: 2); Львові, курган 13, поховання 3 (Евдокимов, 1992, с. 142, 144, рис. 6: 3); золота: лісостеповий комплекс — Капітанівка, курган 487 (Петренко 1978, с. 45, табл. 32, 5).

більшості з них присутня характерна рифлена орнаментация (Полин 2014, с. 72), яка, на думку Є. Ф. Королькової (2001, с. 68), могла імітувати намистини.

Подібні гривни дослідники вважають символами влади і показниками високого соціального статусу (Петренко 1978, с. 41; Манцевич 1987, с. 57; Мозолевський 1979, с. 212; Ольховський, Евдокимов 1994, с. 65; Скорый, Хохоровски 2018, с. 35, 63, 149, 160; Бабенко 2019; ін.). Підставою для такого визначення є не тільки символіка прикраси та матеріал, з якого вона виготовлена, а й символіка образу лева.

Виходячи з контексту знайдення гривен, матеріалу виготовлення та особливостей їх оформлення, можна попередньо виділити декілька груп, які могли мати різний рівень соціальної значущості, а відтак позначати представників різних соціальних прошарків. Найвищий (перший) рівень складають гривни, що мають унікальне оформлення, а саме: вироби з Солохи, Товстої Могили (жінка), Чортотлики (воїн № 1), Куль-Оби (чоловіча і жіноча). До цієї групи можна додати і золоті гривни, кінці яких оформлені у вигляді сцени шматування — левом кабана і левом голови бика — з кургану Карагодеуашх в Прикубанні (Алексеев 2012, с. 230—233) і Ставропольського (Казінського) скарбу на Північному Кавказі (Королькова 1995, рис. 3: 2). Над цією групою знаходиться пектораль з Центральної гробниці кургану Товста Могила, конструкцію якої справедливо розглядають як ускладнену форму гривни, зокрема, типу солоської (Мозолевський 1979, с. 214; Молев, Молева 2013, с. 17; Бабенко 2018). Другий рівень складають золоті гривни з фігурками левів та «котячих» хижаків, відтворених умовно-реалістично: з Чортотлику (жінка, воїн № 2), 8-го П'ятибратнього кургану, Соболевої Могили, Вільної України, Звонецького, Ковалівки, Апан-Сарчі, Чайну, Великого Рижанівського кургану. Третій рівень — гривни, переважно срібні, зі схематизованим зображенням хижака¹².

Отже, 2/3 пластинчатих браслетів (22 вироби) входили до тих самих п'яти комплектів прикрас, що і гривни найвищого рівня. Відповідно, всі власники таких гривен мали й пластинчасті браслети, найчастіше, у надмірній кількості. Ще 4 браслети входили до 3 комплектів з гривнями другого рівня. Окрім того, у двох випадках браслети поєднувалися із золотими дротяними гривнями: це поховання дитини з Товстої Могили і підлітка з кургану 10 поблизу с. Мала Лепетиха.

До 7 комплектів з браслетами входили інші нагрудні прикраси. Це переважно жіночі ком-

плекси. Тільки в похованні чоловіка з 8-го П'ятибратнього кургану було знайдено складну нагрудну багатокомпонентну прикрасу: вона складалася з потрійних кілець, золотих медальйонів різної форми зі вставками з бурштину, сердолика і глухого скла, вотивної сокирки, намистин і підвісок (Шилов 1961, с. 158). В жіночі комплекти найчастіше входили багаті разки намиста (Товста Могила, Чортотлик, Оксютинці). В кульобському жіночому похованні знайдено вишукану золоту прикрасу з підвісками і амфороподібними привісками на плетених ланцюжках (Грач 1986, с. 82—90, рис. 5, табл. 1; Дюбрюкс 2010b, рис. 252). Також на грудях знаходилися багаті підвіски, основним елементом яких є медальйон із зображенням богині Афіни (Дюбрюкс 2010a, с. 181, 216; 2010b, рис. 254). Складна нагрудна прикраса із використанням фігурних коробчастих пронизок, на які напаяні фігурки качечок, походить з жіночого поховання в Деевому кургані (Спицын, 1906, с. 171, рис. 40, табл. XIII: 14—16). Схожу «качину» прикрасу знайдено також в кургані Чмирева Могила (Веселовский 1910, с. 304, 306, фиг. 2; Онайко 1970, с. 104, табл. XXXVI: 458), а окремі розрізнені елементи таких прикрас з качечками — в Північній гробниці кургану Гайманова Могила (Бидзиля, Полин 2012, с. 393—394, кат. 179, рис. 536), кургані 4 групи 1-го Мордвинівського кургану поблизу с. Архангельська Слобода (Лесков, 1974, с. 74, рис. 62; Ключко, 2014, с. 114, 115, рис. 3), кургані 6 поблизу с. Водославка (Купрій, Ліфантій, Шелехань 2019, с. 194, 199, рис. 7: 8); ще один елемент невідомого походження зберігається в московському Державному історичному музеї (Дюбрюкс 2010b, рис. 317; Журавлев, Новикова, Шемаханская 2014, с. 146—147, 234, кат. 85, табл. 15; 24). Елементи з фігурками качок могли бути як частиною складних нагрудних прикрас, прикладом чого є знахідки в Деевому кургані та Чмиревій Могили, так і використовуватися в якості нашивних аплікацій на вбрання, як це припускається, зокрема, стосовно знахідок в кургані 6 поблизу с. Водославка (Купрій, Ліфантій, Шелехань 2019, с. 199, рис. 10). Нагрудну прикрасу, складену із золотих елементів, на яких зображено крилате божество, знайдено в 1-му Мордвинівському кургані (Макаренко 1916, рис. 6; Лесков 1974, с. 50, рис. 40; Бабенко 2021, с. 53, рис. 4: 1/30). Подібна прикраса, але із зображеннями сфінкса з подвійним тулубом, походить з Верхньорогачицького кургану (Лесков 1974, с. 43, рис. 33).

З-поміж інших знімних прикрас, що зустрічаються в комплектах з пластинчатими браслетами, також виділяються золоті сережки (табл. 2). Вони відсутні в похованнях чоловіків, але наявні в жіночому комплекті з Куль-Оби та жіночих комплектах з курганів Степового Подніпров'я (за виключенням кургану 9 поб-

12. Остеронь запропонованої схеми знаходяться гривни, що закінчують головами грифонів або ж баранів, оскільки розгляд їх виходить за межі задачі даної статті.

Рис. 4. Пластинчасті персні з кургану Чортотлик, Центральна гробниця, південно-західна камера, поховання «воїна № 1» (за Rolle, Murzin, Alekseev 1998b)

Fig. 4. Plate rings from the Chortomlyk barrow, Central Tomb, southwestern chamber, burial of «warrior No. 1» (after Rolle, Murzin, and Alekseev 1998b)

лізу с. Мала Лепетиха), а також в похованнях дітей (Товста Могила, Аули) та підлітка (Мала Лепетиха, курган 10). В залежності від статусності ці прикраси відрізняються складністю конструкції та образами, залученими у декорі. Певно що найперше виділяються круглі сережки з підвісками-човниками з кургану Куль-Оба (Дюбрюкс 2010b, рис. 255). З Товстої Могили походять сережки із зображенням богині-«володарки звірів» (Мозолевський 1979, рис. 117, 118), з Деевого кургану — із скульптурним зображенням сфінкса і підвісками у вигляді фігурок качок (Лесков 1974, с. 34, рис. 25), з 1-го Мордвинівського кургану — з підвіскою у вигляді голови козла¹³ (Лесков 1974, рис. 42).

Також важливою частиною комплексу прикрас були персні. В похованнях чоловіків їх знайдено тільки в двох випадках. У «воїна № 1» з Чортотлику були пластинчасті персні (рис. 4), форма яких є прямим наслідуванням браслетам, що розглядаються (Петренко 1978, с. 62, табл. 52: 27; Алексеев, Мурзин, Ролле

1991, с. 172, кат. 83; Rolle, Murzin, Alekseev 1998b, S. 16, Kat. 83, Farbtafel 2: 2). У 8-му П'ятибратньому кургані на фалангах правої руки чоловіка знайдено два золоті персні з виділеним плоским щитком, один з них був гладеньким, на іншому вигравіровано зображення грифона, що тримає в лапах голову барана (Шилов 1961, с. 162; Hrsg. Wamers, Stutzinger 2004, S. 79, Kat. 31, 32).

Для деяких жіночих комплектів властива велика кількість однакових перснів з гладеньким круглим щитком (за В. Г. Петренко, відділ II, тип 7): в Товстій Могилі їх було 10, в Чортотлику і Деевому кургані — по 9, в 1-му Мордвинівському — 6. Окрім того, в двох жіночих комплектах були персні, особливі за оформленням щитка: в Чортотлику — із зображенням качки, що злітає (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 174, 191, кат. 97), в 1-му Мордвинівському кургані — зі щитком у вигляді циліндрика з різнокольорового каменю (Петренко 1978, с. 63, табл. 52: 30; Бабенко 2021, с. 75, 79, мал. 4: 1/27, 1/28; Виноградов 2021, с. 146, табл. 107). В цьому контексті дивує повна відсутність перснів в комплектах прикрас (як чоловічому, так і жіночому) з кургану Куль-Оба.

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ

Отже, за наявними даними, золоті пластинчасті браслети є прикрасами, властивими для певної соціальної групи скіфського суспільства першої — третьої чверті IV ст. до н. е. Власниками браслетів були і чоловіки, і жінки, і діти. Про особливий статус представників цієї групи

13. Висловлено сумніви щодо наявності цих прикрас в комплексі жіночого поховання 1-го Мордвинівського кургану, оскільки вони відсутні на фото в архіві ПМК РАН і в музейному описі Державного Ермітажу (Виноградов 2021, с. 145). Хоча останнє твердження є помилковим, оскільки сережки були заактовані за № Дн 1914 1/29 (Бабенко 2021, с. 73; ред. Виноградов, Медведева 2021, с. 33). Окрім того, хоча М. О. Макаренко (1916, с. 271) у короткій публікації не вказав форму сережок, саме про прикраси із зображенням козла пише М. І. Ростовцев (1925, с. 423), який був присутній на розкопках кургану (Макаренко 1916, с. 268).

найперше свідчив одяг, декорований золотими аплікаціями, а також комплекти знімних прикрас, які доповнювали його. Особливе місце зпоміж них займають гривни, найвидатніші з яких за художнім оформленням, міфологічним навантаженням та соціальною значущістю належали саме «власникам браслетів».

Імовірно, пластинчаті браслети вперше були використані в якості особливої прикраси володарем, похованим у впускній гробниці кургану Солоха. Не виключено, що в даному випадку браслети (3 на правій руці і 2 на лівій) виконували символічну роль поручів для захисту рук, які часто використовують лучники, тільки оформлені у такий оригінальний спосіб. Проте у подальшому первинна ідея з якихось міркувань стала неважливою, а власники браслетів (можливо, з кола нащадків солоського володаря) продовжували їх використовувати, але ставились до них радше як до символічних прикрас, що були освячені традицією, а, можливо, і родинними та генеалогічними легендами та міфологічними уявленнями. Тому з часом почали носити обмежену кількість прикрас — переважно, по 1 на кожній руці. До таких, найперше, відносяться жінка і дитина, поховані в Боковій гробниці кургану Товста Могила, а також жінка (дружина володаря) і два чоловіки-воїна з Центральної гробниці кургану Чортотлик. Браслети цих осіб в першу чергу вирізняються тими чи іншими особливостями. Так само чимало унікальних рис в загальних комплектах прикрас, що належали цим особам. А наявність в чоловічому комплекті з Чортотлику (воїн № 1) перснів, які повністю наслідують форму браслетів (рис. 4), є свідченням втрати первинного значення браслетів і перетворення їх на символи, які могли відтворюватися в різних варіантах. Знахідка ж браслета в похованні дитини (Товста Могила), на нашу думку, свідчить про спадковий характер цих прикрас.

Особливе місце у групі «власників браслетів» посідає подружня пара правителів з кургану Куль-Оба. Пам'ятка територіально відділена від основної, подніпровської, групи курганів, проте очевидно, що поховані тут особи не тільки мали тісні зв'язки з правлячою верхівкою скіфів, а й були їхньою частиною¹⁴. Не виключено, що це були й родинні зв'язки, про які, імовірно, і свідчать пластинчаті браслети.

Такий саме висновок можна зробити й стосовно похованого чоловіка у 8-му П'ятибратньому кургані, який, вочевидь, був правителем місцевого угруповання скіфів (Шилов 1961, с. 168). Зазначимо наявність в даному похованні меч

14. Дослідження цього комплексу супроводжують постійні дискусії про скіфський або грецький (боспорський) характер поховань (зокрема: Алексеев 2003, с. 229, 230; 2016, с. 206—207, прим. 1; Виноградов 2010; Федосеев 2011; 2016; Бабенко 2019, с. 501—502; ін.). Більш детальний огляд питання виходить за межі даної роботи.

в піхвах і горита чортотлицького типу, предметів декору вуздечки огузько-чортотлицького типу та ін.

За складом знімних прикрас виокремлюються жіночі комплекти з Деевого і 1-го Мордвинівського курганів, зокрема тим, що до них не входили гривни. Разом з тим в цих комплектах були нагрудні прикраси, які за своїм значенням, імовірно, так само були важливими соціальними маркерами. Мова йде про прикраси із зображеннями качок і крилатого божества. Імовірно, вони були пов'язані з колом уявлень про скіфську богиню Апі і в даних випадках або втілювали загальну берегову символіку, або позначали представниць жрецького стану. Нагадаємо, що водночас цим жінкам належали головні убори з особливими елементами декору. Найперше це стосується жіночого убору з Деевого кургану, прикрашеного золотими аплікаціями із зображеннями «скіфських менад» (Артамонов 1966, рис. 121; Piotrovsky, Galanina, Grach 1986, pl. 135; Бабенко 2024). Так само знаковими є й сережки з цих двох комплексів — прикраса у вигляді фігурки сфінкса з підвісками-скульптурками качечок з Деевого кургану і кільцеві сережки з підвісками у вигляді голови козла з 1-го Мордвинівського кургану, прямих аналогів яким поки невідомо¹⁵.

Нетиповою є ситуація із жіночим похованням в кургані 9 поблизу с. Мала Лепетиха, де браслети і урочисте вбрання знаходилися в одній з шести ніш (№ 2). В інших розташовувалися горити (№ 1), таця з їжею і амфора (№ 3), бронзовий казан (№ 4), поховання дівчинки і хлопчика (№ 5 і 6). Від вбрання похованої жінки залишилася тільки кістяна орнаментована пластина, а від прикрас — золоті сережки-човники з фігурками двох качок (Вітрик 2002, с. 139—140). Отже ніша з урочистим вбранням і прикрасами могла виконувати своєрідно роль «гардеробної» на зразок двох камер в Чортотлику. Але не виключено, що речі могли не належати безпосередньо похованій особі. В такому разі вони являли собою або пожертву богам, або «передачу» для раніше померлих одноплемінників.

Показовим є відносно великий відсоток дитячих (недорослих) поховань — 3 з 15, що, як вже зазначалося, може свідчити про спадковий характер прикрас. Особливо показовим є випадок з похованням в Товстій Могилі, де браслет (можливо, виготовлений ситуативно за підвищеними стандартами) був покладений в праву руку похованій дитині (рис. 2: 2). На особливий статус підлітка з кургану 10 поблизу с. Мала Лепетиха і на зв'язок похованого з родиною «солоського володаря» може додатково вказувати

15. В сережках з Деевого кургану наразі поєднано два образи — сфінкса і качечок, — які в інших численних випадках завжди використовувалися нарізно.

наявність в складі кінських вуздечок, знайдених в похованні, бронзового птаходзьобого нащічника (Євдокимов, Данилко, Могилов 2010, с. 87, рис. 10: 1). Подібні нащічники входили до складу комплектів вуздечки огузько-чортотлицького типу, які, на нашу думку, були частиною поховальних ритуалів скіфських правителів та людей, пов'язаних з ними родинними або соціальними зв'язками (Полідович, Величко 2024). Спільною рисою дитячих поховань є наявність таких прикрас як сережки (у всіх трьох) і персні (у двох). Це доволі прості за формою прикраси, переважно, у формі колечок. Вони, вочевидь, не були визначальними для статі їх власників, а радше виконували універсальну роль оберегів, що використовуються до виповнення повноліття.

Окрім того, дитина з поховання в кургані поблизу с. Аули мала ще два дротяні браслети у вигляді кільця, виготовлені з бронзи (він знаходився на правиці як і золота прикраса, але вище ліктя) і заліза (на лівій нозі). Імовірно, розташування браслетів та матеріал, з якого вони були виготовлені, мали своє символічне значення, особливо, зважаючи на те, що степове населення практично не використовувало ножні браслети (Петренко 1978, с. 58).

Осторонь комплексів зі Степової Скіфії (включно з Куль-Обою) знаходяться знахідки з парного поховання кургану 5/1905 поблизу с. Оксютинці в Посуллі. На похованій жінці був головний убір, прикрашений, за даними С. А. Мазаракі, який розкопав курган, золотим вінцем з амфороподібними підвісками. А чоловічий головний убір, мовбито, прикрашали метопіда і довгі пластини із зображеннями рослинного орнаменту і фантастичних тварин (Ильинская 1968, с. 37). На думку В. А. Іллінської, С. А. Мазаракі механічно розділив знахідки між двома похованими і тим самим викривив реальну картину, тоді як в реальності, найімовірніше, всі прикраси були частиною декору жіночого головного убору, подібного до знайдених в степових комплексах — Чортотлику, Деевому кургані, Мелітопольському та ін. (Ильинская 1968, с. 138; також Ключко 2017, с. 45). Водночас, в комплекс жіночого убору входили дві булавки, які є виразним лісостеповим культурним елементом. Отже, в залежності від того, як сприймати означені прикраси, можливо по-різному інтерпретувати похованих в кургані осіб, зокрема, жінку. Вона могла походити з наддніпровських степів, потрапити до Посулля внаслідок різних обставин («династичний» шлюб, шлюб через викрадання тощо) і принести з собою частину традиційних прикрас (головний убір і пластинчатий браслет), які з часом поєдналися з місцевими елементами (булавки). Але якщо правий був С. А. Мазаракі, то прикраси головного убору та, імовірно, пластинчатий браслет («степового типу», за В. А. Іллінською: 1968, с. 148) з цього комп-

лексу могли потрапити до Посулля, зокрема, в якості військових трофеїв, які були розподілені та використані на розсуд нових власників.

Зазначені закономірності в побутуванні як окремих прикрас, так і їх комплектів потребують перевірки на інших категоріях предметів, що є справою наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, А. Ю. 1992. *Скифская хроника. Скифы в VII—IV вв. до н. э.: историко-археологический очерк*. Санкт-Петербург.
- Алексеев, А. Ю. 2003. *Хронография Европейской Скифии*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Алексеев, А. Ю. 2012. *Золото скифских царей в собраниях Эрмитажа*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Алексеев, А. Ю. 2016. Раннее погребение Куль-Обы и скифские гробницы. В: Зуев, В. Ю., Хршановский, В. А. (ред.). *Элита Боспора и Боспорская элитарная культура. Материалы международного Круглого стола*. Санкт-Петербург: Палаццо, с. 206-215.
- Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. *Чертомлык. Скифский царский курган IV века до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Артамонов, М. И. 1966. *Сокровища скифских курганов в собраниях Государственного Эрмитажа*. Прага: Артия; Ленинград: Советский художник.
- Бабенко, Л. И. 2018. Пектораль или гривна? (о соответствии термина и морфологии украшения). *Stratum plus*, 3, с. 187-204.
- Бабенко, Л. И. 2019. Витые и ложновитые шейные украшения из мастерских боспорских торевтов. *Археологія і давня історія України*, 2 (31), с. 493-505.
- Бабенко, Л. И. 2021. Головной убор дівчини-скіф'янки з Першого Мордвинівського кургану. *Сходознавство*, 87, с. 51-94.
- Бабенко, Л. И. 2024. «Шалені» менади надчорноморських степів: давньогрецькі образи на тлі скіфської культури. *Археологія і давня історія України*, 2 (51), с. 12-42.
- Бидзиля, В. И., Полин, С. В. 2012. *Скифский царский курган Гайманова Могила*. Киев: Скиф.
- Блажевич, Н. В., Бурдо, Н. Б., Вітрик, І. С., Денисова, А. О., Карашевич, І. В., Карнаух, Є. Г., Корпусова, В. М., Павленко, Л. В., Сон, Н. О. 2007. *Колекції Наукових фондів Інституту археології НАН України. Каталог*. Київ: Академперіодика.
- Болтрик, Ю. В., Фіалко, Е. Е., Чередниченко, Н. Н. 1994. Бердянский курган. *Российская археология*, 3, с. 140-156.
- Боровка, Г. И. 1921. Женские головные уборы Чертомлыцкого кургана. *Известия Российской Академии истории материальной культуры*, 1, с. 169-192.
- Веселовский, Н. И. 1910. Чмырев курган. *Гермес*, 11—12, с. 302-310.
- Виноградов, Ю. А. 2010. Курган Куль-Оба. В: Дюбрюкс, П. *Собрание сочинений*: в 2 т. I. Санкт-Петербург: Коло, с. 420-425.
- Виноградов, Ю. А. 2021. Первый Мордвиновский курган в свете архивных находок. В: Виноградов, Ю. А., Медведева, М. В. (ред.). *Первый Мордвиновский курган. Архивное наследие ИИМК РАН*. 1. Санкт-Петербург: ИИМК РАН, с. 139-149.

- Виноградов, Ю. А., Медведева, М. В. (ред.). 2021. *Первый Мордвиновский курган. Архивное наследие ИИМК РАН*. 1. Санкт-Петербург: ИИМК РАН.
- Вітрик, І. С. 2002. Поховання скіф'янки у «Великому кургані» М. І. Веселовського. В: Ключко, Л. С. (ред.). *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ: Фенікс, с. 138-149.
- Вітрик, І. С., Данилко, Н. М. 2010. Матеріали з двох поховань скіфського часу біля с. Мала Лепетиха на Херсонщині. *Археологія і давня історія України*, 3, с. 64-67.
- Грач, Н. Л. 1986. Гребень и ожерелье из кургана Куль-Оба (две реконструкции). В: Грач, Н. Л. (ред.). *Античная торевтика*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, с. 75-90.
- Грач, Н. Л. 1994. Пластинчатые браслеты из кургана Куль-Оба. *Вестник древней истории*, 1, с. 135-142.
- Древности 1854а. *Древности Боспора Киммерийского, хранящиеся в императорском музее Эрмитажа*. 1. Санкт-Петербург: Императорская Академия наук.
- Древности 1854b. *Древности Боспора Киммерийского, хранящиеся в императорском музее Эрмитажа*. 3. Санкт-Петербург: Императорская Академия наук.
- Древности 1872. *Древности Геродотовой Скифии. Сборник описаний археологических раскопок и находок в Черноморских степях*. Санкт-Петербург: Императорская Археологическая комиссия.
- Дюбрюкс, П. 2010а. *Собрание сочинений*: в 2 т. I: Тексты. Санкт-Петербург: Коло.
- Дюбрюкс, П. 2010b. *Собрание сочинений*: в 2 т. II: Иллюстрации. Санкт-Петербург: Коло.
- Евдокимов, Г. Л. 1992. Скифский курган у с. Львова на Херсонщине. *Древности Северного Причерноморья и Крыма*, III, с. 136-148.
- Евдокимов, Г. Л., Данилко, Н. М., Могилов, О. Д. 2012. Скіфський курган 10 біля с. Мала Лепетиха у Нижньому Подніпров'ї. *Археологія*, 2, с. 76-95.
- Журавлев, Д. В., Новикова, Е. Ю. 2009. Коллекция из кургана Куль-Оба в собрании Государственного исторического музея. В: Зуев, В. Ю. (ред.). *Боспорский феномен. Искусство на периферии античного мира*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 45-54.
- Журавлев, Д. В., Новикова, Е. Ю. 2012. Коллекция из кургана Куль-Оба в собрании Государственного исторического музея. В: Журавлев, Д. В., Фирсов, К. Б. (ред.). *Евразия в скифо-сарматское время. Памяти Ирины Ивановны Гузиной*. Москва: ГИМ, с. 127-139.
- Журавлев, Д. В., Новикова, Е. Ю., Шемаханская, М. С. 2014. *Ювелирные изделия из кургана Куль-Оба в собрании Исторического музея*. Москва: ГИМ.
- Ильинская, В. А. 1968. Скифы днепровского лесостепного Левобережья. *Курганы Посулья*. Киев: Наукова думка.
- Калашник, Ю. П. 2014. *Греческое золото в собраниях Эрмитажа: Памятники античного ювелирного искусства из Северного Причерноморья*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж.
- Ключко, Л. С. 2014. Нашийні прикраси скіф'янок (ланцюжки з окремих елементів). В: Строкова, Л. В. (ред.). *Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки»*. Київ, с. 109-129.
- Ключко, Л. С. 2017. Особливості костюмів скіф'янок на землях Посулья. *Археологія*, 3, с. 35-52.
- Ключко, Л. С. 2020. Головні убори із Бердянського кургану. *Археологія і давня історія України*, 3 (36), с. 383-394.
- Ковалева, И. Ф. 1999. Скифские погребения Правобережного Предстепья. В: Толочко, П. П. (ред.). *Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья (к 100-летию Б. Н. Гракова)*. Запорожье: ЗГУ, с. 128-131.
- Ковпаненко, Г. Т., Бунятян, Е. П. 1978. Скифские курганы у с. Ковалевка Николаевской области. В: Ковпаненко, Г. Т. (ред.). *Курганы на Южном Буге*. Киев: Наукова думка, с. 133-150.
- Копейкина, Л. В. 1986. Золотые бляшки из кургана Куль-Оба. В: Грач, Н. Л. (ред.). *Античная торевтика*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, с. 28-63, 148-155.
- Королькова (Чежина), Е. Ф. 1995. О возможности атрибуции Ставропольского (Казинского) кладя. *Археологический сборник Государственный Эрмитаж*, 32, с. 77-89.
- Королькова, Е. Ф. 2001. Звериный стиль в оформлении гривен скифо-сарматской эпохи. В: Захарова, Н. А. (ред.). *Ювелирное искусство и материальная культура*. Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 68-95.
- Купрій, С. О., Ліфантій, О. В., Шелехань, О. В. 2019. Курган 6 могильника Водославка: поховання скіфської знаті. *Археологія і давня історія України*, 4 (33), с. 182-212.
- Лесков, О. М. 1974. *Скарби курганів Херсонщини*. Київ: Мистецтво.
- Макаренко, Н. Е. 1916. Первый Мордвиновский курган. *Гермес*, 12, с. 267-272.
- Манцевич, А. П. 1987. *Курган Солоха. Публикация одной коллекции*. Ленинград: Искусство.
- Мозолевський, Б. М. 1979. *Товста Могила*. Київ: Наукова думка.
- Мозолевський, Б. Н., Полин, С. В. 2005. *Курганы скифского Герроса IV в. до н. э. (Бабина, Водяна и Соболева Могилы)*. Киев: Стигос.
- Молев, Е. А., Молева, Н. В. 2013. Скифские антропоморфные изваяния Северного Причерноморья: эмблемы власти и войны. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 4, с. 15-21.
- Мухопад, С. Е., Шалобудов, В. Н., Ромашко, В. А., Гусак, О. А. 1992. Скифские курганы группы «Маерова Могила» в Днепровском Надпорожье. В: Ковалева, И. Ф. (ред.). *Проблемы археологии Поднепровья*. Днепропетровск: ДГУ, с. 47-65.
- Ольховский, В. С., Евдокимов, Г. Л. 1994. *Скифские изваяния VII—III вв. до н. э.* Москва.
- Онайко, Н. А. 1970. *Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—III вв. до н. э.* Свод археологических источников, Д1-27. Москва: Наука.
- Отчет... 1870. *Отчет Императорской археологической комиссии за 1869 год. Атлас*. Санкт-Петербург: Императорская Академия наук.
- Петренко, В. Г. 1978. *Украшения Скифии VII—III вв. до н. э.* Свод археологических источников, Д4-5. Москва: Наука.
- Полин, С. В. 2014. *Скифский Золотобалковский курганный могильник V—IV вв. до н. э. на Херсонщине*. Киев: О. Филук.
- Полідович, Ю. Б. 2021. Оздоблення кінських вуздечок з кургану Товста Могила: пошук закономірностей. *Археологія і давня історія України*, 4 (41), с. 134-150.
- Полідович, Ю. Б., Величко, Є. О. 2024. Комплекти декору кінської вузди огузько-чортотлицького типу.

В: Болтрик, Ю. В., Фіалко, О. Є. *Курган Огуз. Могила одного з останніх царів Скіфії*. Київ (у друці).

Ростовцев, М. И. 1925. *Скифия и Боспор. Критическое обозрение памятников литературных и археологических*. Ленинград: РАИМК.

Скорый, С. А., Хохоровский, Я. 2018. *Большой Рыжановский курган*. Киев: О. Филук.

Смирнов, К. Ф. 1982. «Амазонка» IV века до н. э. на Дону. *Советская археология*, 1, с. 120-131.

Спицын, А. А. 1906. Сергозские курганы. *Известия Императорской археологической комиссии*, 19, с. 157-174.

Толстой, И. И., Кондаков, Н. П. 1889. *Русские древности в памятниках искусства*. 2: Древности скифо-сарматские. Санкт-Петербург.

Трейстер, М. 2006. Гарнитур украшений из погребения № 1 Старшего Трехбратнего кургана. В: Соловьев, С. Л. (ред.). *Греки и варвары на Боспоре Киммерийском. VII—I вв. до н. э.* Санкт-Петербург: Государственный Эрмитаж, с. 164-190.

Трейстер, М. (ред.). 2008. *Трехбратние курганы. Курганная группа второй половины IV—III вв. до н. э. в Восточном Крыму*. Симферополь; Бонн: Универсум.

Усачук, А. Н., Полидович, Ю. Б., Колесник, А. В. 2007. Курганы Донбасса в народном восприятии и научной практике (до начала XX века): мифы и реальность. *Археологический альманах*, 14: Курганы Донбасса, с. 13-55.

Федосеев, Н. Ф. 2011. Эллинское и варварское в погребении кургана Куль-оба. *Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Взаимовлияние культур*, XII, с. 377-385.

Федосеев, Н. Ф. 2016. Куль-Оба: погребальный комплекс боспорских царей. Скифское или фракийское влияние? В: Зуев, В. Ю., Хршановский, В. А. (ред.). *Элита Боспора и Боспорская элитарная культура. Материалы международного Круглого стола*. Санкт-Петербург: Палаццо, с. 215-223.

Черненко, Е. В. 1981. *Скифские лучники*. Киев: Наукова думка.

Шилов, В. П. 1961. Раскопки Елизаветовского могильника в 1959 г. *Советская археология*, 1, с. 150-168.

Firsov, K., Žuravlev, D. 2007. Kul'-Oba, Kozel und Aksjutentsy: Fürstengräber zwischen Krim und Waldsteppe. In: Menghin, W., Parzinger, H. (Hrsg.). *Im Zeichen des Goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München: Prestel, S. 276-290.

Kozak, D. N. 1995. Gli Sciti. In: *Dal Mille Al Mille: Tesori e Popoli Dal Mar Nero. Catalogo della mostra. [Rimini, Sala dell'Arengo e Palazzo del Podestà, 5 marzo — 25 giugno 1995]*. Milano: Electa 1995, p. 59-95.

Minns, E. 1913. *Scythians and Greeks*. Cambridge: Cambridge University.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid-7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

Rolle, R., Murzin, V. Ju., Alekseev, A. Ju. 1998a. *Königskurgan Čertomlyk. Ein skythischer Grabhügel des 4. vorchristlichen Jahrhunderts*. Teilbd. I, Textteil. Mainz: Philipp von Zabern.

Rolle, R., Murzin, V. Ju., Alekseev, A. Ju. 1998b. *Königskurgan Čertomlyk. Ein skythischer Grabhügel des 4. vorchristlichen Jahrhunderts*. Teilbd. II und III: Katalog- und Beilagenteil. Mainz: Philipp von Zabern.

Schiltz, V. (éd.). 2001. *L'Or des Amazones. Peuples nomades entre Asie Europe VIe siècle av. J.-C. — IVe siècle apr. J.-C. Musée Cernuschi musée des Arts de l'Asie de la Ville de Paris*. 16 mars — 15 juillet 2001. Paris: Musée Cernuschi.

Shcheglov, A. N., Katz, V. I. 1991. A Fourth-Century B.C. Royal Kurgan in the Crimea. *Metropolitan Museum Journal*, 26, p. 97-122.

Wamers, E., Stutzinger, D. (Hrsg.). 2004. *Steppengold. Grabschätze der Skythen und Sarmaten an unteren Don. [Katalog zur Ausstellung] Archäologisches Museum Frankfurt, 11. Oktober 2003 — 1. Februar 2004*. Frankfurt am Main: Archäologisches Museum.

Williams, D., Ogden, J. 1994. *Greek Gold Jewellery of the Classical World*. London: British Museum.

REFERENCES

Alekseev, A. Iu. 1992. *Skifskaja khronika. Skify v VII—IV vv. do n. e.: istoriko-arkheologicheskii ocherk*. Sankt-Peterburg.

Alekseev, A. Iu. 2003. *Khronografiia Evropeiskoi Skifii*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.

Alekseev, A. Iu. 2012. *Zoloto skifskikh tsarei v sobranii Ermitazha*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.

Alekseev, A. Iu. 2016. Rannee pogrebenie Kul'-Oby i skifskie grobnitsy. In: Zuev, V. Iu., Khrshanovskii, V. A. (ed.). *Elita Bospora i Bosporskaia elitarnaia kultura. Materialy mezhdunarodnogo Kruglogo stola*. Sankt-Peterburg: Palatstvo, s. 206-215.

Alekseev, A. Iu., Murzin, V. Iu., Rolle, R. *Chertomlyk. Skifskii tsarskii kurgan IV veka do n. e.* Kiev: Naukova dumka.

Artamonov, M. I. 1966. *Sokrovishcha skifskikh kurganov v sobranii Gosudarstvennogo Ermitazha*. Praga: Artia; Leningrad: Sovetskii khudozhnik.

Babenko, L. I. 2018. Pektoral ili grivna? (o sootvetstvii termina i morfologii ukrasheniia). *Stratum plus*, 3, s. 187-204.

Babenko, L. I. 2019. Vitye i lozhnovitye sheinye ukrasheniia iz masterskikh bosporskikh toreytov. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (31), s. 493-505.

Babenko, L. I. 2021. Holovnyi ubir divchyny-skifianky z Pershoho Mordvynivskoho kurhanu. *Skhodoznastvo*, 87, s. 51-94.

Babenko, L. I. 2024. «Shaleni» menady nadchornomorskykh stepiv: davnohretske obrazy na tli skifskoi kultury. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (51), s. 12-42.

Bidzilia, V. I., Polin, S. V. 2012. *Skifskii tsarskii kurgan Gaimanova Mogila*. Kiev: Skif.

Blazhevych, N. V., Burdo, N. B., Vitryk, I. S., Denysova, A. O., Karashevych, I. V., Karnaukh, Ye. H., Korpusova, V. M., Pavlenko, L. V., Son, N. O. 2007. *Kolektsii Naukovykh fondiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. Katalog*. Kyiv: Akademiiperyodyka.

Boltrik, Iu. V., Fialko, E. E., Cherednichenko, N. N. 1994. *Berdianskii kurgan. Rossiiskaia arkheologiia*, 3, s. 140-156.

Borovka, G. I. 1921. Zhenskies golovnye ubory Chertomlytskogo kurgana. *Izvestiia Rossiiskoi Akademii istorii materialnoi kultury*, 1, s. 169-192.

Veselovskii, N. I. 1910. Chmyrev kurgan. *Germes*, 11—12, s. 302-310.

Vinogradov, Iu. A. 2010. Kurgan Kul'-Oba. In: Diubriuks, P. *Sobranie sochinenii: v 2 t. I*. Sankt-Peterburg: Kolo, s. 420-425.

Vinogradov, Iu. A. 2021. Pervyi Mordvinovskii kurgan v svete arkhivnykh nakhodok. In: Vinogradov, Iu. A., Medvedeva, M. V. (ed.). *Pervyi Mordvinovskii kurgan. Arkhivnoe nasledie IIMK RAN*. 1. Sankt-Peterburg: IIMK RAN, s. 139-149.

Vinogradov, Iu. A., Medvedeva, M. V. (ed.). 2021. *Pervyi Mordvinovskii kurgan. Arkhivnoe nasledie IIMK RAN*. 1. Sankt-Peterburg: IIMK RAN.

Vitryk, I. S. 2002. Pokhovannia skifianky u «Velykomu kurhanu» M. I. Veselovskoho. In: Klocho, L. S. (ed.). *Muzeini chytannia. Materialy naukovoï konferentsii «duvelirne mystetstvo — pohliad kriz viku»*. Kyiv: Feniks, s. 138-149.

Vitryk, I. S., Danylo, N. M. 2010. Materialy z dvokh pokhovan skifskoho chasu bilia s. Mala Lepetykha na Kher-sonshchyni. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3, s. 64-67.

Grach, N. L. 1986. Greben i ozherele iz kurgana Kul'-Oba (dve rekonstruktsii). In: Grach, N. L. (ed.). *Antichnaia torevtika*. Leningrad: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 75-90.

- Grach, N. L. 1994. Plastinchatye braslety iz kurgana Kul-Oba. *Vestnik drevnei istorii*, 1, s. 135-142.
- Drevnosti 1854a. *Drevnosti Bospora Kimmeriiskogo, khra-niashchiesia v imperatorskom muzee Ermitazha*. 1. Sankt-Peterburg: Imperatorskaia Akademiia nauk.
- Drevnosti 1854b. *Drevnosti Bospora Kimmeriiskogo, khra-niashchiesia v imperatorskom muzee Ermitazha*. 3. Sankt-Peterburg: Imperatorskaia Akademiia nauk.
- Drevnosti 1872. *Drevnosti Gerodotovoï Skifii. Sbornik opisaniï arkheologicheskikh raskopok i nakhodok v Chernomorskikh stepiakh*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaia Arkheologicheskaiia komissiiia.
- Diubriuks, P. 2010a. *Sobranie sochinenii: v 2 t. I: Teksty*. Sankt-Peterburg: Kolo.
- Diubriuks, P. 2010b. *Sobranie sochinenii: v 2 t. II: Illiustratsii*. Sankt-Peterburg: Kolo.
- Yevdokimov, G. L. 1992. Skifskii kurgan u s. Lvovo na Khersonshchine. *Drevnosti Severnogo Prichernomoria i Kryma*, III, s. 136-148.
- Yevdokimov, H. L., Danylo, N. M., Mohylov, O. D. 2012. Skifskiy kurhan 10 bilia s. Mala Lepetykha u Nyzhnomu Podniprovi. *Arkheolohiia*, 2, s. 76-95.
- Zhuravlev, D. V., Novikova, E. Iu. 2009. Kolleksiia iz kurgana Kul-Oba v sobranii Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia. In: Zuev, V. Iu. (ed.). *Bosporskii fenomen. Iskusstvo na periferii antichnogo mira*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 45-54.
- Zhuravlev, D. V., Novikova, E. Iu. 2012. Kolleksiia iz kurgana Kul-Oba v sobranii Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia. In: Zhuravlev, D. V., Firsov, K. B. (eds.). *Evraziia v skifo-sarmatskoe vremia. Pamiati Iriny Ivanovny Gushchينوi*. Moskva: GIM, s. 127-139.
- Zhuravlev, D. V., Novikova, E. Iu., Shemakhanskaia, M. S. 2014. *Iuvelirnye izdeliia iz kurgana Kul-Oba v sobranii Istoriicheskogo muzeia*. Moskva: GIM.
- Iiinskaia, V. A. 1968. *Skify dneprovskogo lesostepnogo Levoberezhia. Kurgany Posulia*. Kiev: Naukova dumka.
- Kalashnik, Iu. P. 2014. *Grecheskoe zoloto v sobranii Ermitazha: Pamiatniki antichnogo iuvelirnogo iskusstva iz Severnogo Prichernomoria*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh.
- Klochko, L. S. 2014. Nashyini prykrasy skifianok (lantsiuzhky z okremykh elementiv). In: Strokova, L. V. (ed.). *Muzeini chytannia. Materialy naukovoï konferentsii «Iuvelirne mystetstvo — pohliad kriz viky»*. Kyiv, s. 109-129.
- Klochko, L. S. 2017. Osoblyvosti kostiumiv skifianok na zemliakh Posullia. *Arkheolohiia*, 3, s. 35-52.
- Klochko, L. S. 2020. Holovni ubory iz Berdianskoho kurhanu. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 3 (36), s. 383-394.
- Kovaleva, I. F. 1999. Skifskie pogrebeniia Pravoberezhnogo Predstepia. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Problemy skifo-sarmatskoi arkheologii Severnogo Prichernomoria (k 100-letiiu B. N. Grakova)*. Zaporozhe: ZGU, s. 128-131.
- Kovpanenko, G. T., Buniatian, E. P. 1978. Skifskie kurgany u s. Kovalevka Nikolaevskoi oblasti. In: Kovpanenko, G. T. (ed.). *Kurgany na Iuzhnom Buge*. Kiev: Naukova dumka, s. 133-150.
- Kopeikina, L. V. 1986. Zolotyie bliazhki iz kurgana Kul-Oba. In: Grach, N. L. (ed.). *Antichnaia torevtika*. Leningrad: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 28-63, 148-155.
- Korolkova (Chezhina), E. F. 1995. O vozmozhnosti atributsii Stavropolskogo (Kazinskogo) klada. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennyi Ermitazh*, 32, s. 77-89.
- Korolkova, E. F. 2001. Zverinyi stil v oformlenii griven skifo-sarmatskoi epokhi. In: Zakharova, N. A. (ed.). *Iuvelirnoe iskusstvo i materialnaia kultura*. Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 68-95.
- Kuprii, S. O., Lifantii, O. V., Shelekh, O. V. 2019. Kurhan 6 mohylnya Vodoslavka: pokhovannia skifskoi znati. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4 (33), s. 182-212.
- Lieskov, O. M. 1974. *Skarby kurhaniv Khersonshchyny*. Kyiv: Mystetstvo.
- Makarenko, N. E. 1916. Pervyi Mordvinovskii kurgan. *Germes*, 12, s. 267-272.
- Mantsevich, A. P. 1987. *Kurgan Solokha. Publikatsiia odnoi kollektsii*. Leningrad: Iskusstvo.
- Mozolevskii, B. M. 1979. *Tovsta Mohyla*. Kyiv: Naukova dumka.
- Mozolevskii, B. N., Polin, S. V. 2005. *Kurgany skifskogo Gerrosa IV v. do n. e. (Babina, Vodiana i Soboleva Mogily)*. Kiev: Stilos.
- Molev, E. A., Moleva, N. V. 2013. Skifskie antropomorfnye izvaianiia Severnogo Prichernomoria: emblemy vlasti i voiny. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo*, 4, s. 15-21.
- Mukhopad, S. E., Shalobudov, V. N., Romashko, V. A., Gusk, O. A. 1992. Skifskie kurgany grupy «Maerova Mogila» v Dneprovskom Nadporozhe. In: Kovaleva, I. F. (ed.). *Problemy arkheologii Podneprovia*. Dnepropetrovsk: DGU, s. 47-65.
- Olkhovskii, V. S., Evdokimov, G. L. 1994. *Skifskie izvaianiia VII—III vv. do n. e.* Moskva.
- Onaiko, N. A. 1970. *Antichnyi import v Pridneprove i Pobuzhe v IV—III vv. do n. e.* Svod arkheologicheskikh istochnikov, D1-27. Moskva: Nauka.
- Otchet... 1870. *Otchet Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii za 1869 god. Atlas*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaia Akademiia nauk.
- Petrenko, V. G. 1978. *Ukrasheniia Skifii VII—III vv. do n. e.* Svod arkheologicheskikh istochnikov, D4-5. Moskva: Nauka.
- Polin, S. V. 2014. *Skifskii Zolotobalkovskii kurgannyi mogilnik V—IV vv. do n. e. na Khersonshchine*. Kiev: O. Filiuk.
- Polidovych, Yu. B. 2021. Ozdobleniia kinskykh vuzdechok z kurhanu Tovsta Mohyla: poshuk zakonornosti. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4 (41), s. 134-150.
- Polidovych, Yu. B., Velychko, Ye. O. 2024. Komplekty dekoru kinskoi vuzdy ohuzko-chortomlytskoho typu. In: Boltryk, Yu. V., Fialko, O. Ye. *Kurhan Ohuz. Mohyla odnogo z ostatnikh tsariv Skifii*. Kyiv (u drutsi).
- Rostovtsev, M. I. 1925. *Skifiia i Bospor. Kriticheskoe obozrenie pamiatnikov literaturnykh i arkheologicheskikh*. Leningrad: RAIMK.
- Skoryi, S. A., Khokhorovski, Ia. 2018. *Bolshoi Ryzhanovskii kurgan*. Kiev: O. Filiuk.
- Smirnov, K. F. 1982. «Amazonka» IV veka do n. e. na Donu. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 120-131.
- Spitsyn, A. A. 1906. Serogozskie kurgany. *Izvestiia Imperatorskoi arkheologicheskoi komissii*, 19, s. 157-174.
- Tolstoi, I. I., Kondakov, N. P. 1889. *Russkie drevnosti v pamiatnikakh iskusstva*. 2: Drevnosti skifo-sarmatskie. Sankt-Peterburg.
- Treister, M. 2006. Garnitur ukrasheniia iz pogrebeniia № 1 Starshego Trekhratnogo kurgana. In: Solovev, S. L. (ed.). *Grekii i varvary na Bospore Kimmeriiskom. VII—I vv. do n. e.* Sankt-Peterburg: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 164-190.
- Treister, M. (ed.). 2008. *Trekhratnie kurgany. Kurgan-naia grupa vtoroi poloviny IV—III vv. do n. e. v Vostochnom Krymu*. Simferopol; Bonn: Universum.
- Usachuk, A. N., Polidovich, Iu. B., Kolesnik, A. V. 2007. Kurgany Donbassa v narodnom vospriiatii i nauchnoi praktike (do nachala XX veka): mify i realnost. *Arkheologicheskii almanakh*, 14: Kurgany Donbassa, s. 13-55.
- Fedoseev, N. F. 2011. Ellinskoe i varvarskoe v pogrebenii kurgana Kul-oba. *Bospor Kimmeriiskii i varvarskii mir v period antichnosti i srednevekovia. Vzaimouliianie kultur*, XII, s. 377-385.
- Fedoseev, N. F. 2016. Kul-Oba: pogrebalnyi kompleks bosporskikh tsarei. Skifskoe ili frakiiskoe vliianie? In: Zuev, V. Iu., Khrshanovskii, V. A. (ed.). *Elita Bospora i Bosporskaia elitarnaia kultura. Materialy mezhdunarodnogo Kruglogo stola*. Sankt-Peterburg: Palatstvo, s. 215-223.
- Chernenko, E. V. 1981. *Skifskie luchniki*. Kiev: Naukova dumka.
- Shilov, V. P. 1961. Raskopki Elizavetovskogo mogilnika v 1959 g. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 150-168.
- Firsov, K., Zhuravlev, D. 2007. Kul'-Oba, Kozel und Akjutentsy: Fürstengräber zwischen Krim und Waldsteppe. In: Menghin, W., Parzinger, H. (Hrsg.). *Im Zeichen des Goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*. München: Prestel, S. 276-290.
- Kozak, D. N. 1995. Gli Sciti. In: *Dal Mille Al Mille: Tesori e Popoli Dal Mar Nero. Catalogo della mostra. [Rimini, Sala dell'Arengo e Palazzo del Podestà, 5 marzo — 25 giugno 1995]*. Milano: Electa 1995, p. 59-95.
- Minns, E. 1913. *Scythians and Greeks*. Cambridge: Cambridge University.

Piotrovsky, B., Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art. The legacy of the Scythian world: mid-7th to 3rd century BC*. Leningrad: Aurora.

Rolle, R., Murzin, V. Ju., Alekseev, A. Ju. 1998a. *Königskurgan Čertomlyk. Ein skythischer Grabhugel des 4. vorchristlichen Jahrhunderts*. Teilbd. I, Textteil. Mainz: Philipp von Zabern.

Rolle, R., Murzin, V. Ju., Alekseev, A. Ju. 1998b. *Königskurgan Čertomlyk. Ein skythischer Grabhugel des 4. vorchristlichen Jahrhunderts*. Teilbd. II und III: Katalog- und Beilagenteil. Mainz: Philipp von Zabern.

Schiltz, V. (éd.). 2001. *L'Or des Amazones. Peuples nomades entre Asie Europe VIe siècle av. J.-C. — IVe siècle apr. J.-C. Musée Cernuschi musée des Arts de l'Asie de la Ville de Paris. 16 mars — 15 juillet 2001*. Paris: Musée Cernuschi.

Shcheglov, A. N., Katz, V. I. 1991. A Fourth-Century B.C. Royal Kurgan in the Crimea. *Metropolitan Museum Journal*, 26, p. 97-122.

Wamers, E., Stutzinger, D. (Hrsg.). 2004. *Steppengold. Grabschätze der Skythen und Sarmaten an unteren Don. [Katalog zur Ausstellung] Archäologisches Museum Frankfurt, 11. Oktober 2003 — 1. Februar 2004*. Frankfurt am Main: Archäologisches Museum.

Williams, D., Ogden, J. 1994. *Greek Gold Jewellery of the Classical World*. London: British Museum.

Yu. Polidovych

SCYTHIAN PLATE BRACELETS OF THE 4th century BC

Scythian wide plate bracelets made of gold and silver (fig. 1) are analyzed in the paper. Such items were distributed mainly in the steppes of the Dnieper region in the first — third quarters of the 4th century BC (fig. 3). 37 bracelets are known from 15 jewelry sets and 1 unknown assemblage. All items have bent long edges and central relief ribs — one (31 items) or two (6 items). Plate bracelets were worn by men and women, they were passed on to children as an inheritance. The men-rulers (from Solokha and Kul-Oba barrows) were buried with 5—10 such bracelets.

In the side tomb of the Solokha barrow, the earliest bracelets (first quarter of the 4th century BC) belonging to the Scythian ruler were found. It is assumed that later these items became a sign of belonging to the circle of his descendants or other persons of the elite of Scythian society. Our knowledge is limited by the fact that the largest Scythian mounds of the 4th century BC were looted (the Chmyreva Mohyla, Chortomlyk, Oguz, Kozel, Tovsta Mohyla and others barrows). And we don't know for sure whether the Scythian rulers wore such bracelets. However, most of the bracelets were found in elite barrows. This is the burial of the woman and two warriors from the Chortomlyk barrow, the woman and the child from the Tovsta Mohyla barrow, the man and the woman from the Kul-Oba barrow, the man from barrow 8 of the Five Brothers group. The jewelry sets that belonged to these persons are distinguished by their extraordinary splendor. This is «golden» clothing, exquisite neck and chest adornments, earrings, rings. Women's jewelry sets from the Deev and 1st Mordvinovski barrows show the special status of their owners. Perhaps they were priestesses of the Scythian fertility goddess Api. Findings of plate bracelets in the burials of children (from the Tovsta Mohyla and the Auly barrows) and a teenager (from the barrow 10 near the Mala Lepetykha village) probably indicate the passing of these products as an inheritance.

Keywords: plate bracelet, adornment, torque, Scythians.

Одержано 12.01.2024

ПОЛІДОВИЧ Юрій, кандидат історичних наук, Скарбниця Національного музею історії України, Київ, Україна.

POLIDOVYCH Yuri, Candidate of Historical Sciences, the branch of National Museum of History of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-0113-6746, e-mail: yurkop@ukr.net.